

XIX ASRDA QO'QON XONLIGIDA TASHQI IQTISODIY ALOQALARINING RIVOJLANISHI

Olimova Zulfiyaxon Ibrohimjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Ijtimoiy va amaliy fanlar

Fakulteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

zulfiyaolimova98@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada uchta o'zbek xonliklari orasida eng oxirgi bo'lib tashkil topgan Qo'qon xonligida XIX asrda olib borilgan tashqi iqtisodiy aloqalar haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Qo'qon xonligi bu davrda bir nechta chet el mamlakatlari bilan faol tashqi savdo aloqalarni olib borganligi va ushbu savdo aloqalarida Qo'qon xonligida ishlab chiqarilgan hunarmandchilik hamda boshqa mahsulotlari chetga ko'plab chiqarilganligi kabi masalalarga alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, iqtisodiy aloqalar, tashqi savdo, Xitoy, Hindiston, Rossiya, "chilla" ipagi, Kashmir, Turkiston, Mehti Rafilov, Qashqar, Marg'ilon, Andxoy, Qobul, "Qo'qon ipagi".

Аннотация: В этой статье дается подробная информация о внешнеэкономических связях, которые велись в XIX веке в Кокандском ханстве, последнем из трех узбекских ханств. В этот период Кокандское ханство вело активные внешнеторговые связи с несколькими зарубежными странами, и в этих торговых отношениях особое внимание уделялось таким вопросам, как ремесла, производимые в Кокандском ханстве, а также большое количество другой продукции, вывозимой за границу.

Ключевые слова: Кокандское ханство, экономические отношения, внешняя торговля, Китай, Индия, Россия, шелк "Чилла", Кашмир, Туркестан, Мехти Рафилов, Кашгар, Марг'змея, Андхой, Кабул, "Кокандский шелк".

Annotation: this article details the Foreign Economic Relations conducted in the 19th century in the Kokand Khanate, the last of the three Uzbek khanates to be established. The Khanate of Kokand had active foreign trade relations with several foreign countries during this period, and special attention was paid in these trade relations to such issues as the crafts produced in the Kokand Khanate and the large number of other products being excluded.

Keywords: Kokand Khanate, economic relations, foreign trade, China, India, Russia, "chilla" silk, Kashmir, Turkestan, Mehti Rafilov, Kashgar, Marg'snake, Andkhoy, Qobul, "Kokand silk".

XVIII asr boshlarida tashkil topgan Qo'qon xonligi O'rta Osiyodagi qudratli davlatlarning biriga aylandi. Buning natijasida Qo'qon xonligida ijtimoiy – iqtisodiy hayot borgan sari izga tusha boshladi, ichki va tashqi savdo munosabatlari rivojlandi. Xonlikda yangi bozorlar, savdo rastalari va do'konlar qurildi, mavjud do'konlar esa qayta ta'mirlandi. O'z navbatida savdo – sotiq jarayoni ham tartibga solindi. XVIII asrning 2-yarmidan boshlab siyosiy jihatdan o'zining mavqeini tiklab olgan Qo'qon xonligi o'z puliga ega bo'ldi va tovar pul munosabatlari nazorat ostiga olindi. Bu davrda savdo – sotiq munosabatlari xonlik iqtisodining ajralmas bir qismi hisoblanib, mamlakat uchun ham muhim daromad manbai hisoblangan. Qo'qon xonligi Rossiya, qozoq dashtlari, Qashqar, Xitoy, Afg'oniston, Eron, Hindiston, arab mamlakatlari, Turkiya va boshqa chet el davlatlari bilan faol tashqi savdo munosabatlarini olib borgan. Qo'qon xonligi bilan faol tashqi savdo aloqalari olib boruvchi mamlakatlardan biri Hindiston edi. Ikki davlat hududi bir biridan uzoqligi va karvon yo'llari bir necha mamlakatlar hududlaridan o'tishi savdo aloqalariga muayyan salbiy ta'sir ko'rsatishiga qaramay, bu aloqalar davom etavergan. Qo'qon

xonligidan Hindistonga asosan xom ipak, ipak va yarim ipak matolar, quritilgan mevalar, ro‘yan, echki momig‘I kabi mahsulotlar jo‘natilgan. Shuningdek, qo‘qonlik savdogarlar tomonidan Hindistonga mahalliy hunarmandchilik mahsulotlaridan tashqari, O‘rta Osiyoning boshqa hududlarida tayyorlangan va Rossiya mollari ham olib borilgan. Arxiv ma‘lumotlariga qaraganda, XIX asr 60 – yillarining o‘rtalarida Qo‘qon xonligidan Buxoro amirligi, Afg‘oniston va Hindiston kabi mamlakatlarga yiliga 200.000 rubllik mahsulot chiqarilgan. Ular ichida 8000 pud ipak ham bo‘lgan. Qo‘qon xonligida maxsus tayyorlangan ipakning «chilla» deb nomlanadigan turi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindistonda ham juda mashhur bo‘lgan. "Chilla" ipaging bahosi o‘sha davr uchun ancha yuqori bo‘lib, XIX asr 60 - yillarida Qo‘qon xonligi bozorlarida bir pudi 197 rub. 60 kop. dan sotilgan bo‘lsa, uning Buxoro bozorlaridagi narxi 240 rublgacha bo‘lgan hamda u Hindistonga ko‘plab olib ketilgan.

“XIX asr 30 - yillarida Hindiston, Afg‘oniston orqali O‘rta Osiyoga kelgan ingliz ofitseri A.Berns ma‘lumotlariga ko‘ra, sifatli Qo‘qon ipagi Qobul orqali Hindistonga olib borilgan. 1867-yil Hindistonga Qo‘qon va Buxoro amirligidan 1000 tuyada ipak jo‘natilgan va uning og‘irligi o‘rtacha 12 ming pud atrofida bo‘lgan. Ipakning katta qismi Mo‘ltonda tayyor mahsulotga aylantirilgan va bir qismi Bombeyga jo‘natilgan. Bombeyda ipak savdosi samarali bo‘lib, bu port shahar orqali Qo‘qon ipagi Yevropa davlatlariga ham olib ketilgan”. [<https://arxiv.uz> sayti.]

Qo‘qon xonligidan Buxoro va Qobul orqali Hindistonga ip-kalava, xususan, Namangan kalavasi olib borilgan. Ingliz G. Morgan ma‘lumotlariga ko‘ra, XIX asr o‘rtalarida yiliga O‘rta Osiyo xonliklaridan Buxoro orqali Hindistonga 800 to‘p ipak, 6000 pud ipak mahsulotlari - kanaus, ro‘mol, dasturxonlar keltirilgan. Hind savdogarlari Qo‘qon xonligidan oltin yombi va tilla tangalarni ham olib ketganlar.

V.V.Velyaminov-Zernov ma‘lumotlariga ko‘ra, XIX asr o‘rtalarida qorateginliklar xonlik bozorlariga mahalliy usulda tayyorlangan oltin yombilarni olib kelganlar va Qo‘qon bozorida Qorategin oltinining misqoli 16,5 tanga, kichikrog‘i 14,5 tangadan sotilgan. Ba‘zi vaqtlarda bir misqol Qorategin oltinining narxi 18 tanga, kichikrog‘ining misqoli 16 tangaga sotilgan hamda bu oltinning kaäa qismi hind va afg‘on savdogarlari tomonidan harid qilinib Buxoro orqali vatanlariga olib ketilgan. Shuningdek, hindlarning Qo‘qon xonligi bozorlaridan mahalliy oltin va kumush tangalarni o‘z pullariga almashtirib, Hindistonga olib ketish holatlari ham ko‘plab uchragan. Xususan, D.I.Romanovskiy 1865-yilda hindlar Toshkent bozorida Qo‘qon va Buxoro oltin, kumush tangalarini qimmat narxda sotib olayotganliklari haqida ma‘lumot bergan. Hindistondan mosh rangdagi koshenil bo‘yog‘i ham keltirilgan bo‘lib, bu bo‘yokdan ham asosan ipakni bo‘yashda foydalanilgan. Hindistondan keladigan mollarning katta qismini choy tashkil etgan. Hindistondan Qo‘qon xonligiga keltiriladigan mahsulotlarning bir qismini mashhur Kashmir ro‘mollari tashkil qilgan. Hindiston va Qo‘qon xonligi savdo aloqalarining ijobiy samarasi sifatida XIX asrdayoq Marg‘ilon, O‘ratepa va Qo‘qonda Kashmir ro‘mollariga o‘xshash jun ro‘mollar to‘qish yo‘lga qo‘yilgan. Hindistonning Qashqar orqali Qo‘qon bilan savdo aloqalari ham ancha samarali va daromadli bo‘lgan. 1812-yil 7- mayda Rossiya imperiyasi generali Glazenapaning tatar savdogari Mehti Rafilov bilan uchrashuvidan so‘ng rus hukumatiga bergan hisobotida, Kashmir-Oqsu-Qo‘qon shaharlarining savdo aylanmasi yiliga bir necha million rub. bo‘lganligi haqidagi ma‘lumoti buni tasdiqlaydi. Rossiya hukumati 1868 -yilda Turkiston general-gubernatorligi hududiga Yevropa mollari keltirishni ta‘qiqlab qo‘ygan. Shu sababli, Buxoro amirligi orqali Turkiston general-gubernatorligi hududiga o‘tgan karvonlar tazyiq ostiga olingan va ulardan katta mikdorda boj undirilgan.

Oqibatda, chetdan keltirilgan mahsulotlarning tannarxini oshib ketishi, Qo‘qon xonligiga Buxoro amirligi orqali ingliz va hind mollarni kirib kelishini kamayishiga, Qashqar orqali kirib

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

kelishining kuchayishiga sabab bo'lgan. Qo'qon xonligi Afg'oniston bilan ham faol savdo aloqalarini o'rnatgan edi. Afg'oniston shaharlari bilan Qo'qon xonligini bog'lovchi karvon yo'llari asosan Buxoro amirligi hududidan o'tgan va amirlik bozorlari orqali ham Afg'oniston - Qo'qon xonligi savdo aloqalari amalga oshirilgan. Buxoro amirligi orqali Afg'onistonning Maymana, Saripul, Axcha, Andxoy, Qobul va Xirotdan shaharlariga Qo'qon xonligidan savdo karvonlari qatnagan. Shuningdek, Afg'oniston va uning shaharlari O'rta Osiyo xonliklari uchun muhim bo'lgan tranzit yo'lida joylashgan bo'lib, ularning aksariyati Qo'qon xonligining Hindiston, Eron, arab mamlakatlari, Turkiya va Yevropa mamlakatlari bilan savdo aloqalarida muhim ahamiyat kasb etgan.

Qo'qon xonligi Afg'oniston bilan Buxoro orqali o'tgan karvon yo'lidan tashkari Qorategin - Darvoz orqali Badaxshonga va u yerdan afg'on shaharlari va shimoliy Hindistonga olib boruvchi karvon yo'li orqali ham savdo qilish imkoniyatiga ega bo'lgan. Xonlikning Afg'onistonga eksport qiluvchi asosiy mahsuloti ipak hisoblangan. Bu davlat shaharlariga keltirilgan ipakning bir qismi mahalliy hunarmandlar tomonidan harid qilingan bo'lsa, kaHa qismi qo'shni mamlakatlarga olib ketilgan. Hindistonda bo'lgan yevropalik sayyohlar ma'lumotlariga ko'ra, XIX asr 50 - yillarida Xirotdan Shikorpurga oliy navli "Qo'qon ipagi" olib kelingan bo'lib, Qobulda ham eng sifatli ipak "Qo'qon ipagi" nomi bilan taniqli bo'lgan. Qo'qon xonligi Afg'onistonning Qashqar va Xitoy bilan savdo aloqalarida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xonlik savdogarlari mahalliy mollar bilan bir qatorda Qashqar va Xitoy mollarini Buxoro amirligi orqali afg'on shaharlariga olib borgan. Xitoydan Afg'onistonga Qashqar va Qo'qon orqali choy olib kelingan bo'lib, bu choy dengiz orqali Xitoydan Hindiston va Afg'onistonga keltiriladigan choydan ta'mi bo'yicha ajralib turgan. Xitoydan keltirilgan choyning turli navlari Qashqar orqali Qo'qon savdogarlari vositachiligida Buxoro va Afg'onistonga ham olib kelingan. O'rta Osiyoning bir qismini Rossiya tomonidan istilo qilinishi va Turkiston general-gubernatorligi hududida Yevropa mollari cheklov joriy qilinishi Afg'onistondan mol kirib kelishini kamaytirgan. "Qo'qon xonligining Eron bilan savdo aloqalari Buxoro amirligi va Afg'oniston bozorlari hamda ularning hududidan o'tgan karvon yo'llari orqali amalga oshirgan. Biroq, O'rta Osiyo va Eron aholisi o'flasidagi diniy kelishmovchilik ikki hudud savdo aloqalariga salbiy ta'sir ko'rsatgan. O'rta Osiyo savdogarlari Eron shaharlarida ko'plab to'siqlarga uchragan, fors savdogarlaridan O'rta Osiyo xonliklarida xristianlar kabi besh foiz miqdorida boj olingan". [<https://wikipedia.org> sayti] Natijada, asosan sunniy mazxabida bo'lgan o'rta osiyolik savdogarlar Eronga, shia mazxabida bo'lgan forslar esa O'rta Osiyo shaharlariga juda kam tashrif buyurganlar. Shuningdek, ikki hudud karvon yo'llari uncha uzoq bo'lmasa-da, g'oyat xavfli bo'lib, ko'chmanchi qabilalar xujumi ko'p kuzatilgan. Biroq, bu to'siqlarga qaramasdan ikki hudud o'rtasidagi muayyan savdo aloqalari mavjud bo'lgan. Xususan, N. Xanikov, XIX asr 40 - yillarida Erondan Mashhad orqali Buxoroga yiliga 4 marta, A. K. Geyns ma'lumotlariga ko'ra, shu davrda bir yilda bir marta karvon kelgan. "Mashhaddan yo'lga chiqqan savdo karvonlari afg'on va Xuroson shaharlari orqali Buxoro, Samarqand, Xo'jand, Qo'qon, Yorkent, G'arbiy Xitoy va Kashmirmirgacha borgan. Qo'qon xonligidan Eronga asosan xom ipak, ipak gazlama va yarim ipak gazlamalar va xonlik hududi orqali hamda savdogarlari tomonidan Qashqar ipagi va ipak matolari, Xitoy chinni idishlari, attorlik mollari, choy va boshqalar olib borilgan. 1870 yilda Buxorodan Eronga 23 ming pud, ya'ni 2 mln. 120 ming rubllik ipak jo'natilgan va bu ipakning bir qismi Qo'qon xonligidan olib borilgan". [Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O'. Vatan tarixi. Toshkent-2020]

Xonlik savdogarlari Usmoniylar davlati (Turkiya) va arab shaharlariga savdo maqsadida borib turganlar. Ular arab mamlakatlari va Turkiya shaharlari bilan ham asosan Buxoro, Afg'oniston yoki Xuroson, Eron hududlaridan o'tgan karvon yo'llari orqali savdo aloqalarini olib

borganlar. Qo‘qon xonligidan arab mamlakatlari va Usmoniylar davlati shaharlariga ipak va yarim ipak matolar, mahalliy hunarmandlar tomonidan tayyorlangan mahsulotlar va Xitoy mollari olib borilgan. Bu mamlakatlarga xonlik savdogarlarining har bir safari bir necha oylab, yillab davom etgan. Qo‘qonlik savdogarlar O‘rta Yer dengizining sharqiy sohillarida joylashgan arab shaharlari bilan qizg‘in savdo aloqalarini olib borgan. O‘z navbatida, xonlik savdogarlarining arab hukmdorlari xizmatiga kirish jarayoni ham kuzatila boshlangan. Misr hukumatida O‘rta Osiyodan kelgan savdogarning faoliyat olib borishi ikki mintaqqa manfaatlari yo‘lida savdo aloqalari olib borilishi uchun xizmat qilgan. Misrning poytaxti Qohira bozori va Iskandariya shahri portida ko‘plab o‘rta osiyolik, jumladan qo‘qonlik savdogarlarni uchratish mumkin edi. Iskandariya porti Janubiy Yevropaga jo‘natilayotgan Osiyo mollari asosiy bandargohi hisoblanib, bu yerdan O‘rta Osiyodan ham olib borilgan oynalar, gilam, echki terilari Yevropaga chiqarilgan. "Muntaxab ut-tavorix" asarining muallifi Muhammad Hakimxon to‘ra Misrga qilgan safari chogida Qohira bozorida savdo ishi bilan yurgan ikki qo‘qonlik savdogarni uchratgan. Bu shundan dalolat beradiki, Misr bilan aloqalar tufayli Qo‘qon mollari Afrika qit‘asiga va Misr portlaridan Yevropa mamlakatlariga chiqarilgan. Tashqi savdoning taraqqiy etib borishi natijasida xonlikka bozorlariga zamonaviy Yevropa tajribalari ham kirib kela boshlagan. Xususan, XIX asr 60 - yillaridan boshlab xonlikning yirik shaharlarida turli savdo kompaniyalari tashkil etila boshlangan. Xususan, 1864-yil Solih Olimjonov va Muhammadjonovlar Qo‘qonda manufaktura va paxta bilan savdo qiluvchi, 1870-yilda G‘ofur Jabayev va Mirvohid ismli savdogar manufaktura, gilam, mo‘yna, ipak va paxta bilan savdo qiluvchi kompaniya tashkil qilgan. Shuningdek, 1874-yil esa Bobokalon Ne‘matullayev Qo‘qonda choy bilan savdo qiluvchi savdo kompaniyasi ochgan. Bunday savdo kompaniyalarining tashkil etilishi natijasida, muayyan bir turdagi mahsulotlar savdosi bir kompaniyaning qo‘liga o‘tib o‘tgan. XVIII - XIX asr 70 - yillarida mavjud bo‘lgan Qo‘qon xonligi O‘rta Osiyo xonliklari bilan bir qatorda, Rossiya, Xitoy, Qashqar, Hindiston, Afgoniston, Eron, arab mamlakatlari, Turkiya va boshqa hududlar bilan faol savdo aloqalarini olib borgan. XIX asr boshlarida Toshkent shahrining xonlik tarkibiga qo‘shib olinishi Qo‘qonning tashqi savdo aloqalari yanada rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Qo‘qon xonligining yirik - Qo‘qon, Toshkent, Namangan, Marg‘ilon, Andijon, O‘sh va boshqa shaharlarida turli davlatlardan kelgan savdogarlarni va turli mamlakatlar mollari uchratish mumkin bo‘lgan. O‘z navbatida xonlik hunarmandlari ishlab chiqargan mahsulotlar dunyoning ko‘plab mamlakatlari bozorlariga olib borilgan.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki harakat qildi., XIX asrda Qo‘qon xonligi Markaziy Osiyoning muhim siyosiy va iqtisodiy markazlaridan biri sifatida tashqi savdo aloqalarini kengaytirishga harakat qildi. Xonlikning geografik jihatdan joylashuvi Xitoy, Rossiya, Hindiston va Eron kabi mamlakatlar bilan savdo aloqalarini rivojlanishiga qulay sharoit yaratildi. Asosiy eksport mahsulotlari ipak, jun, teri va qimmatbaho toshlar bol’sa, import qlingan tovarlar orasida sanoat mahsulotlari, qurol-yarog’ va matall buyumlari yetakchi o‘rinni egalladi. Yana shuni ham aytib o‘tishimiz kerakki, savdo yo‘llarining rivojlanishi Qo‘qon xonligining iqtisodiy jihatdan mustahkamlanishiga yordam berdi., shaharlar va karvonsaroylar qurildi, bojxona tizimi shakllandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Shamsutdinov R., Karimov Sh., Ubaydullayev O’. Vatan tarixi. Toshkent-2020
- 2.Madrahimov Z. Qo‘qon xonligida savdo munosabatlarining tarixi – Toshkent “Yangi nashr” 2014.

3. Akramov V. Qo'qon xonliginin ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti Tarixi fan.. Nom. – T., 1973
4. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent-2001
5. <https://wikipedia.org> sayti
6. <https://arxiv.uz> sayti.
7. www.ziynet.uz sayti